

‘Niet zo’n stoffig kabinet, toch?’

Inleiding op Rutte III

Jan Schinkelshoek & Gerrit Voerman

‘We gaan vast en zeker niet de geschiedenis in als een kabinet dat alleen maar op de winkel gepast heeft.’ Rond de jaarwisseling van 2019 op 2020 liet premier Mark Rutte tegen een vertrouweling ontvallen dat zijn derde ‘niet eens zo’n slecht figuur’ sloeg in het rijtje. Onder kerstboom had hij voor zichzelf een balans opgemaakt. Ja, het kon er wel meer door. ‘Niet zo’n stoffig kabinet, toch?’

Zijn eerste kabinet, gestart in 2010 en gedoogd door Wilders, was een kortstondig, pijnlijk avontuur geworden. Het tweede, de ‘onmogelijke’ combinatie met de PvdA, had bergen verzet, maar sloeg de zaken wel uit erg het lood. Zijn derde, die bijzondere ‘spagaatcoalitie’ van links en rechts, presenteerde beter, veel beter dan iedereen in en om Den Haag bij de start verwachtte. Toch?

De grootste krachtproef moest toen nog komen – de coronacrisis.

Rutte III zal ongetwijfeld de geschiedenis ingaan als het Coronakabinet, het kabinet dat te maken kreeg met de grootste crisis sinds de Grote Crisis van de jaren dertig. Het was een crisis die het uiterste vroeg van het kabinet, de minister-president niet in het minst. Het virus raakte het land midscheeps. Ondanks alle geruststellende verzekeringen bleek de gezondheidszorg minder goed voorbereid dan aangenomen. Ondanks alle goede bedoelingen (van links tot rechts) polariseerde de crisis meer dan iedereen van te voren bezwoer. En ondanks alle overleg, overleg en overleg kwam Ruttés derde kabinet twee maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 tot 17 maart 2021 toch nog voortijdig ten val.

Misschien is covid 19 wel een blessing in disguise voor Rutte III geweest. Misschien zou het zonder de opgelegde noodzaak om de crisis te

bestrijden wel eerder zijn gevallen. Misschien zou het wel in het rijtje onbeduidende kabinetten terecht zijn gekomen.

Wat zich aan het einde van 2017 presenteerde, was een curieuze coalitie. Gevormd door partijen ter rechter- en ter linkerzijde van het politieke centrum, was het van meet af aan een verstandshuwelijk. Wie wilde regeren met de VVD van Mark Rutte, de partij die al twee keer eerder coalitiegenoten electoraal ten gronde had gericht? Was het CDA voldoende hersteld van de verkiezingsnederlagen van 2010 en 2012 om een stabiele factor te zijn? Wat deden het seculiere D66 en de orthodox-christelijke ChristenUnie samen in een kabinet?

Wat de zaak bij elkaar bracht, was de missie die het politieke centrum zich na de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017 had opgelegd om te laten zien dat het een antwoord had op de verlokkingen van het populisme ter rechter- en ter linkerzijde. Het was zo'n beetje de laatste kans van het midden om het land uit de op redelijke koers te houden, somberden politieke commentatoren. Omdat de PvdA zo'n verwoestende klap na Rutte II had gekregen en de wonden likte in de oppositie en GroenLinks, een van de winnaars, gaandeweg de kabinetsformatie afhaakte, bleven alleen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie over om een krap meerderheidskabinet (met 76 zetels in de Tweede en 38 in de Eerste Kamer) te vormen. Het was een onwaarschijnlijke, bijna onmogelijke combinatie, een verlegenheidsoplossing.

Dat kon nooit lang duren. En zou nooit veel kunnen worden...

Het kabinet kwam inderdaad moeizaam uit de startblokken. Alleen al het gedoe over de dividendbelasting gaf tot diep in de coalitie scheve gezichten. Met name van kabinetsleider Mark Rutte vergde het veel acrobatiek om de zaakjes bij elkaar te houden. Gezegend met een behoorlijke portie lenigheid, behendigheit en souplesse ging het - soms

op het nippertje - steeds goed. Zijn beminnelijkheid, een politiek te vaak onderschatte eigenschap, hielp hem en zijn kabinet er meer dan eens doorheen.

Om de risico's tot een minimum te beperken, tuigde de coalitie een extra zwaar overlegcircuit op. Elke maandagochtend kwamen de leiders van de coalitie op het ministerie van VWS, het departement van vice-premier Hugo de Jonge, bijeen. De vier fractievoorzitters [Klaas Dijkhoff, Sybrand Buma/later Pieter Heerma, Alexander Pechtold/later Rob Jetten en Gert-Jan Segers] namen samen met premier Rutte en 'sous chefs' (De Jonge, Kajsa Ollongren en Carola Schouten) de politieke actualiteit door. Op tafel kwam alles wat iemand zou kunnen irriteren. En dat was veel. Daarom kregen de woordvoerders van de vier regeringsfracties in de Tweede Kamer de opdracht om een soort permanent overleg met elkaar op te zetten. Uitgangspunt: laten we elkaar niet voor verrassingen plaatsen. Soms werden ministers 'gesommeerd' om voor die vier-schaar tekst en uitslag te geven. Minister Schouten van Landbouw voelde zich een keer zo 'bemoederd' dat ze boos wegliep...

Het was politiek risicomanagement dat vlekkeloos past bij een controlfreak als Rutte. Hij wilde in de vrijdagse ministerraad alleen maar zaken bespreken die binnen de coalitie uitvoerig waren voorbesproken. Soms voelden de verzamelde ministers zich in Trêveszaal gedegradieerd tot een stelletje uitvoerders van wat elders binnen de coalitie was besproken.

Zo kwam Rutte III een heel eind. Ook omdat de minister-president er de sfeer in hield. Maar het zou het waarschijnlijk niet hebben gered zonder een reeks maatschappelijke akkoorden. Wat het kabinet aan politieke steun ontbeerde, compenseerde het door steun te zoeken bij maatschappelijke organisaties. Nieuw was het niet. Al sinds jaar en dag wordt het befaamde poldermodel tot het maximale opgerekt. Maar onder Ruttés derde is de akkoordendemocratie tot volle bloei gekomen: een Klimaatakkoord, een Bestuursakkoord, een Pensioenakkoord, een Noordzee-Akkoord.

Helemaal vrijwillig was het niet. Het kabinet verloor al gauw de meerderheid - eerst in de Eerste Kamer, later in de Tweede Kamer. Na de Provinciale Statenverkiezingen (grote winnaar: Thierry Baudet en zijn Forum voor Democratie) keek het in de senaat tegen een achterstand aan. En in de Tweede Kamer (waar het kabinet zich toch al niet veel kon veroorloven met Einzelgängers in eigen gelederen) ging de meerderheid van één verloren door de oversteek van een uit-de-fractie-gezet Kamerlid naar de oppositie. Maar Rutte zou niet de premier van de geitenpaadjes zijn geweest als hij niet steeds uitwegen wist te vinden.

Het was wankel, het bleef wankel.

Toen zich, ogenschijnlijk uit het niets, stikstof als crisis aandiende, dreigde het bouwwerk te bezwijken. Het Malieveld liep vol, de premier zelf had het over het ‘grootste probleem’ waarmee zijn derde kabinet werd geconfronteerd werd. Het was meer dan een oloploop van boze boeren, bijgevallen door boze bouwers. Dat er meer onvrede zat, had het onderwijs al demonstrerend op hetzelfde Malieveld laten zien. Ook de klimaatmarsen van scholieren duiden op onrust. Den Haag vroeg zich af of Rutte III de eindstreep wel zou halen.

Toen brak de coronacrisis uit.

Het was een game changer, zoals het heet. Opeens verenigde het land zich achter de regering, aangevoerd door de minister-president. Als volleerd staatsman sprak hij het volk toe. Zijn populariteit verdubbelde bijna. Opeens bleek mogelijk wat altijd voor onmogelijk of onwenselijk werd verklaard: oplopende begrotingstekorten, royale staatssteun voor getroffen ondernemers, sluiten van grenzen. Maar die rally ‘round the flag was van tijdelijke aard. Tegen het einde van het jaar moest ‘coronaminister’ Hugo de Jonge binnen en buiten het parlement spitsroeden lopen. Het duurde te lang.

En het redde het kabinet niet. Midden in de coronacrisis kwam het ten val.

Uiteindelijk werd metaalmoetheid Rutte III te veel. De onderlinge verhoudingen waren uitgesleten, het eindeloze overlegcircuit was gerafeld, er bleef te weinig vertrouwen over-en-weer om de zaak tot het

einde toe gaande te houden, premier Rutte was uitgepraat – met name om het tot aan de Tweede Kamerverkiezingen vol te houden. Wat begon als een ongemakkelijke affaire rond kindertoeslagen bij de Belastingdienst groeide tot een schandaal van de eerste orde, van ‘ongekend onrecht’, dat de hele rechtstaat overschaduwde. Het was domweg te veel geworden, te veel om Rutte III overeind te houden. Zelfs midden in een van de grootste crises.

De geschiedenis van dat bijzondere kabinet wordt vanaf vandaag geschreven. Het Montesquieu Instituut maakt er een begin mee. Gewoonte getrouw maakt het MI een balans op, noodzakelijkerwijs een eerste balans. Wetenschappers uit eigen kring – afkomstig van de Universiteit Leiden, Rijksuniversiteit Groningen, Radboud Universiteit en het Parlementair Documentatie Centrum – belichten het doen en laten van Rutte III vanuit verschillende invalshoeken. Hoe opereerde minister-president Rutte voor de derde keer? Hoe ging het er binnen de coalitie aan toe? Hoe presteerde de coalitie? Wat speelde zich af in het parlementaire krachtenveld? Hoe was de relatie met de oppositie? Hoe ging het kabinet om met het maatschappelijke middenveld? Hoe opereerde de minister-president in Europa? Hoe verging het politieke partijen tijde van Rutte III? Hoe opereerden partijleiders? Ontstond een machtsvacuüm na het voortijdige vertrek van Pechtold (D66) en Buma (CDA)?

Nee, Rutte III was geen kabinet dat op de winkel paste. Het werd tot groot activisme gedwongen, groter dan het vermoedelijk lief was. Dat levert een boeiende geschiedenis op. Allesbehalve stoffig.

Den Haag/Groningen, januari 2021